

Julia E. Sweig és professora i membre de la Càtedra Nelson & David Rockefeller d'Estudis d'Amèrica Llatina del Council of Foreign Relations. Autora de *Cuba: What Everyone Needs to Know*.

Michael J. Bustamante és doctorand en Història d'Amèrica Llatina i el Carib a la Universitat de Yale i exinvestigador associat dels Estudis d'Amèrica Llatina del Council of Foreign Relations.

Julia E. Sweig i Michael J. Bustamante

Cuba, 2010: nova era, nous reptes

Amb la retirada de Fidel Castro de la vida pública de Cuba, el seu germà, Raúl, assumeix el gran repte de portar les regnes de l'estat i mantenir viva la flama revolucionària. Com a cap del govern, Raúl s'ha caracteritzat pel seu pragmatisme i per aprovar un seguit de mesures per redreçar la delicada situació econòmica que travessa l'illa. Entre aquestes mesures, no exemptes de controvèrsia, convé destacar la decisió d'acomiadar a mig milió de treballadors del sector públic i la d'estimular l'activitat econòmica privada a través de l'ampliació de noves categories laborals i la flexibilització de les condicions per exercir el *cuentapropismo*, és a dir, el treball per compte propi. A part dels esforços per actualitzar el model de socialisme cubà, les autoritats han accedit alliberar, gràcies a les negociacions diplomàtiques del govern espanyol i la mediació de Església catòlica, un bon nombre de presoners polítics a canvi d'acceptar, la gran majoria, el preu de l'exili. Mentrestant, els Estats Units es mostren aliens als canvis que està experimentant Cuba, una posició que s'explica en bona part per la pressió, encara important, dels cubanoamericans partidaris de mantenir l'embargament. L'article de Julia E. Sweig i Michael J. Bustamante, experts i grans coneixedors de la realitat cubana, és una bona il·lustració de la Cuba post-Fidel i de les reformes estructurals que ha endegat el seu germà Raúl.

Cuba, 2010: nova era, nous reptes

Durant bona part del mes de juny, els cubans van estar enganxats als seus aparells de televisió. Tot i que el beisbol segueix sent l'esport nacional de l'illa, el fet que els canals estatals transmetessin tots els partits de la Copa del Món de Futbol 2010 en directe per primera vegada va fer que legions ocultes de seguidors de l'Havana es vestissin amb els colors dels seus dos equips preferits: com és previsible, el Brasil, per totes les seves superestrelles internacionals, i de manera molt més generalitzada, Espanya, l'antic poder colonial del país.

Dels balcons dels pisos superiors dels Comitès per a la Defensa de la Revolució (CDR) del centre de l'Havana onejaven banderes espanyoles aïllades anunciant que els habitants d'aquelles cases eren seguidors de *La Roja*. I quan a principis de juliol els espanyols van guanyar el cobejat campionat, centenars de cubans i de turistes espanyols van organitzar una cercavila improvisada des del cinema on s'havia transmès l'últim partit, al Malecón, fins a l'ambaixada espanyola del nucli antic de la ciutat, que havia estat d'allò més ben adornada. Exemples de flexibilitat nacional com aquest són habituals en ciutats globalitzades i d'immigrants d'arreu del món, però a Cuba, on el govern revolucionari s'autoproclama el veritable defensor del nacionalisme antiimperialista de José Martí, un espectacle d'aquestes característiques va suposar un acte sorprenent per a la vida cultural i urbana.

L'escena ens obre una finestra útil, i no gens convencional, a una Cuba sota el govern de Raúl Castro. D'ençà que l'any 2006 va agafar les regnes del seu germà envellit, Raúl ha supervisat l'obertura de l'espai polític, cultural i econòmic del país. El to de les mobilitzacions nacionalistes ha esdevingut –malgrat nombroses excepcions– menys estrident. Després d'un període en què la lenta acció política no s'adequava a les valoracions que l'Estat feia de les dificultats econòmiques, actualment el govern s'ha compromès a acomiadar almenys mig milió de treballadors d'un sector públic sobredimensionat i traslladar-los a un sector ampliat de treballadors per compte propi. L'etern centre neuràlgic del futbol, el Brasil, ha acompanyat molt de prop Cuba en aquest procés: ha renovat

**D'ençà que l'any 2006
va agafar les regnes del
seu germà envellit, Raúl
Castro ha supervisat
l'obertura de l'espai
polític, cultural i
econòmic del país.**

préstecs, ha manifestat públicament el seu suport i més recentment ha ofert assistència tècnica a la petita comunitat de negocis en creixement. La gran favorita, Espanya, ha estat un aliat diplomàtic encara més clau: ha treballat conjuntament amb les autoritats cubanes per millorar les relacions amb la Unió Europea i trobar (en col·laboració amb l'Església catòlica de Cuba) una sortida a la delicada qüestió dels drets humans. El fet cert és que la rellevància de la Copa del Món en aquests avenços va més enllà de la mera analogia: durant una visita a l'illa al mes de juliol, l'aleshores ministre d'Afers Estrangers espanyol, Miguel Ángel Moratinos, va seguir la victòria del seu equip a la semifinal contra Alemanya des de la residència privada de Raúl Castro.

Els Estats Units, per la seva banda, han estat els grans absents, tant de l'eufòria estival de l'Havana per la Copa del Món, com –i això és més important– dels actuals canvis polítics i econòmics del país. Washington sembla no adonar-se que Cuba està obrint un nou capítol de la seva història. Cuba, tanmateix, ja no espera que els Estats Units li tracin el futur.

Washington sembla no adonar-se que Cuba està obrint un nou capítol de la seva història.

El camí que s'inicia ara, però, també té obstacles. Mentre l'economia improductiva de l'illa pateix el pes d'una llarga crisi financera mundial, els dirigents del govern s'enfronten a la tasca no gens envejable d'haver d'equilibrar forces contradictòries: d'una banda, l'absoluta necessitat d'obtenir resultats econòmics reals i sostenibles en un entorn global cada vegada més difícil, i, de l'altra, la redefinició i defensa dels elements clau del llegat de la Revolució, que inclouen la seva gran –però desgastada– xarxa d'assistència social. Avui les fractures del debat a l'interior i l'exterior de la societat cubana són més complexes que en cap altre moment.

Motors econòmics

Quan Fidel Castro va caure malalt, l'economia cubana s'havia recuperat substancialment de l'anomenat *Període especial en temps de pau*, en què el PIB de l'illa es va enfonsar d'un terç en els tres anys posteriors al col·lapse de la Unió Soviètica. El creixement del PIB l'any 2006, en canvi, va arribar al 12,1%. El turisme, el petroli subvencionat (d'Hugo Chávez), els forts ingressos de moneda estrangera per motius sanitaris (de les operacions mè-

diques estrangeres, per exemple) i l'alça dels preus de les matèries primeres per exportacions clau com el níquel van contribuir a assolir un grau de prosperitat relativa. En conseqüència, els líders polítics van retirar algunes reformes beneficioses per al sector privat –aprovades cautelosament als anys noranta– amb l'objectiu de facilitar un major control central.

Tanmateix, es van conservar ecos molt potents del Període especial: un règim de doble moneda polaritzador, desigualtats agreujades per les remeses de la diàspora cubana, una economia informal en auge, corrupció menor, baixa productivitat, una cohesió social en declivi, escassetat continuada i uns salaris públics insuficients per cobrir les despeses bàsiques de les famílies. Si bé és cert que els efectes de l'embargament dels Estats Units limiten enormement el potencial econòmic i els recursos materials de Cuba, quan Raúl Castro va assumir el poder provisional de mans del seu germà, ja feia temps que no era políticament possible culpar únicament Washington dels mals econòmics de l'illa. És per això que el Partit Comunista va organitzar consultes al llarg del país en què s'instava els ciutadans a expressar les seves queixes i a debatre «sense por». Un cop investit com a cap del govern a principis del 2008, Raúl va adoptar un to pràctic, tot parlant de la necessitat urgent de fer més eficient la burocràcia, de descentralitzar la presa de decisions econòmiques i d'augmentar la productivitat. Tot seguit es van prendre mesures modestes, però de gran valor polític, com l'aixecament de la prohibició als cubans de comprar telèfons mòbils o d'entrar a hotels que abans estaven reservats als turistes estrangers. Les expectatives que el govern aprovés reformes econòmiques de més abast –com l'eliminació del règim de doble moneda– van augmentar amb força, sobretot després que anunciés la intenció de convocar el tan esperat VI Congrés del Partit Comunista de Cuba.

Això no obstant, tot just quan Raúl Castro i el seu equip de govern començaven a arrencar el vol, la poca estabilitat macroeconòmica que havien heretat va desaparèixer. L'any 2008 l'augment del preu dels aliments a escala mundial va fer engrossir l'elevada factura per importacions del país i va posar al descobert el deteriorament del seu sector agrari. La resposta del govern va ser redistribuir en usdefruit terres estatals sense conrear a agricultors privats, a partir d'un programa anterior destinat a esti-

mular la producció. (Al maig del 2010 s'havien assignat més de 920.000 hectàrees gràcies a aquesta mesura.) Aleshores, els preus del níquel, que estaven pels núvols, van començar a desplomar-se i van ferir una de les indústries més rendibles de l'illa. Els baixos preus de les matèries primeres i l'elevada factura en concepte d'importacions, sumats, van fer que el dèficit comercial es disparés al 70% i van obligar a imposar grans retallades a les importacions durant el 2009. A més d'aquestes dificultats, a la tardor del 2008 es van succeir tres huracans que van provocar devastacions a tot el país (encara que no es va perdre cap vida) i van causar danys per un import de prop de 10.000 milions de dòlars –un 10% del PIB anual del país en termes de poder adquisitiu. Després que a principis del 2009 se sentís el fort impacte de la crisi financera mundial –que va afectar-ho tot, des de l'economia turística fins a les línies de crèdit internacionals–, les celebracions d'un esdeveniment tan important com el 50è aniversari de la Revolució Cubana van ser clarament senzilles. Els plans per al Congrés del Partit també es van ajornar i Raúl Castro va demanar a una ciutadania frustrada que, una altra vegada, s'estrenyés el cinturó.

Els greus problemes econòmics han estat, doncs, el motor que ha impulsat els passos més recents del govern de Raúl Castro envers una reforma. El 2008, el creixement del PIB només va arribar a l'1,4%, i al mateix temps el sector bancari cubà va viure una crisi de liquiditat que va impedir que les entitats econòmiques públiques poguessin fer pagaments als creditors estrangers. Bona part d'aquest problema és fruit del sistema de doble moneda de l'illa, del procés de desdolarització del 2004 i del fracàs a l'hora de regular l'emissió dels pesos «convertibles» cubans (la moneda que va substituir el dòlar nord-americà al costat del peso tradicional cubà) d'acord amb les reserves de moneda forta disponibles per substituir-los. N'hi ha prou a dir que actualment les autoritats es troben en la incòmoda situació d'haver d'aprovar ajustos fiscals en un moment en què ja es viu una contracció macroeconòmica important. En general, els governs augmenten la despesa pública per tal que una economia en depressió pugui seguir avançant, però amb unes reserves insuficients o gairebé inexistentes i amb la impossibilitat d'obtenir un préstec de les grans institucions fi-

Els greus problemes econòmics han estat el motor que ha impulsat els passos més recents del govern de Raúl Castro envers una reforma.

nanceres internacionals (Cuba no és membre de l'FMI ni del Banc Mundial, i la llei Helms-Burton del 1996 obliga els Estats Units a utilitzar la seva enorme influència en aquests òrgans per bloquejar-ne la possible entrada), el Govern cubà no disposa de mitjans per finançar la despesa pública.

La decisió, àmpliament difosa, d'acomiar 500.000 treballadors del sector públic té com a objectiu fer front a aquest problema tot estimulant l'activitat econòmica *privada* (però regulada). Ja a l'abril del 2010, Raúl Castro va fer al·lusió a l'existència de centenars de milers de treballadors en excedent al sector públic, i al mes de setembre el govern va iniciar un pla oficial i curosament calibrat, consistent a facilitar que la majoria d'aquests treballadors siguin absorbits pel sector econòmic ampliat del *cuentapropismo*, o treball per compte propi. El *cuentapropismo*, introduït per primera vegada als anys noranta, permetia que els treballadors individuals que obtenien un permís del govern en 157 categories poguessin treballar per compte propi i pagar impostos segons els seus ingressos. Els termes en què es podia desenvolupar aquesta ocupació, però, eren limitats. Actualment no només s'ha ampliat el nombre de categories de treball

A diferència dels anys noranta, en què el Govern cubà sabia del cert que les mesures promercat s'adoptaven només per una qüestió d'emergència, avui dia el debat en el govern i en els cercles acadèmics se centra en la necessitat de dur a terme una reforma estructural de llarg termini.

(fins a 178), sinó que se n'han flexibilitzat les condicions: els *cuentapropistas* amb permís poden vendre els seus productes i serveis a entitats públiques i no tan sols a ciutadans individuals; poden contractar empleats que no formin part de la seva família directa, i poden rebre crèdits dels bancs estatals. Atès que les oportunitats de la iniciativa privada augmenten i fan que determinats comerços previs de mercat negre entrin «al sistema», aquestes reformes no únicament dinamitzaran l'economia local sinó que també faran incrementar la base impositiva del govern per poder proporcionar serveis públics bàsics.

Els crítics presenten aquests passos com moviments polítics oportuns que segurament es revocaran quan vinguin temps millors. Ara bé, a diferència dels anys noranta, en què el Govern cubà sabia del cert que les mesures promercat s'adoptaven només per una qüestió d'emergència, avui dia el debat en el govern i en els cercles acadèmics se centra en la necessitat de

dur a terme una reforma estructural de llarg termini. Allò més probable és que aquesta sèrie d'acomiadaments sigui només la primera: el recompte final d'aquí a pocs anys podria arribar a més d'un milió de treballadors. En aquest cas, el percentatge de mà d'obra activa al sector privat passaria de menys del 10% actual a més del 20% –un canvi molt considerable per a qualsevol economia socialista centralitzada.

Tanmateix, encara queda pendent un seguit de qüestions importants, tal com ha conclòs recentment el Centre d'Estudis sobre l'Economia Cubana (CEEC) de la Universitat de l'Havana. En primer lloc, els costos de transacció són elevats: els preus per obtenir i mantenir un permís poden constituir un obstacle per a alguns, i només el temps podrà dir fins a quin punt l'obertura i la dinamització del sector i dels requisits per als impostos de la seguretat social poden incentivar la participació. A més, tenint en compte que avui dia la capacitat de les empreses públiques per proveir moltes matèries primeres i altres materials a petites empreses és limitada, la quantitat, les condicions i l'import dels crèdits que es concedeixin –tant si és per part de bancs del govern com, potencialment, de fonts internacionals de microcrèdit– serà crucial per al creixement d'aquest sector econòmic. També hi ha una qüestió més elemental: saber si una activitat econòmica tan justament limitada pot absorbir, i en quant de temps, els 500.000 treballadors públics que es preveu que perdin el lloc de treball. Fins ara, segons informava a finals de novembre el diari oficialista *Granma*, les autoritats han aprovat unes 29.000 noves llicències des que les reformes van entrar en vigor.

Aquestes mesures tampoc no podran resoldre tots els mals de l'economia. Malgrat que inicialment la redistribució de terres de l'Estat a agricultors privats va contribuir a millorar la situació agrícola, un informe de l'Oficina Nacional d'Estadístiques de Cuba ha mostrat que durant el primer trimestre del 2010 la producció va *decréixer* respecte a l'any anterior. Alhora, segons el ministre d'Economia cubà, la meitat de les terres parcel·lades a mans privades encara no s'han començat a cultivar ni explotar. En altres casos, la producció simplement no ha arribat al mercat abans de fer-se malbé, ja que el transport segueix sota la supervisió de l'Estat. En conseqüència, l'Associació Nacional d'Agricultors Petits (ANAP) ha demanat al govern que intervingui menys per tal que els seus membres puguin

vendre els productes directament a empreses turístiques, a mercats petits de productors i a altres espais. Mentrestant, la indústria sucrera cubana, peça fonamental de l'economia tant abans com després del 1959 («Sin azúcar no hay país», com proclamava l'infatigable lema), s'ha reconduït principalment a la pastura, cosa que li ha fet repetir els pèssims resultats del 1990. Per reconvertir de manera rendible la infrautilitzada capacitat de producció de sucre de l'illa en producció de combustibles d'alcohol (*à la Brasil*) cal una quantitat enorme d'inversió estrangera. I aquests ingressos tardaran a arribar mentre Cuba no millori la seva posició financera internacional. També hi ha el gran repte de corregir la sobrerrepresentació dels serveis (més que no pas de la indústria o de l'agricultura) en el perfil del PIB cubà: tant el petroli com el gas i la biotecnologia gaudeixen d'un gran potencial de creixement que requereix inversió estrangera i atenció per part del govern. Finalment, Cuba té una de les poblacions més envellides de l'Amèrica Llatina –superada només per l'Uruguai–, per tant, per més que el govern hagi augmentat en cinc anys l'edat de jubilació per a homes i dones, aquesta reforma pot revelar-se insuficient per cobrir l'amenaçadora factura de les pensions.

Com a mínim, el tren ara s'ha posat en marxa. Després d'un període de gairebé dos anys en què l'experimentació econòmica es va limitar a projectes pilot aïllats (consistents a eliminar alguns màxims salarials en empreses públiques per incentivar la productivitat i a suprimir les cafeteries públiques d'alguns llocs de treball), el govern està fent passos per encarar l'agenda macroeconòmica. És cert que els anys 2005 i 2006 el govern disposava d'una situació financera millor per suavitzar el cop d'una sèrie d'ajustos econòmics –que suposaven un desafiament tan necessari com inevitable–, però aleshores, amb Fidel Castro al poder, el terreny polític de Cuba encara no havia estat preparat per als passos que s'estan emprenent avui. Després de l'anunci recent que s'ha reprogramat el VI Congrés del Partit a l'abril del 2011 i que aquest se centrarà en «una solució per als nostres problemes econòmics», els ciutadans cubans esperen amb il·lusió signes de més canvis en el futur. L'última agenda política publicada inclou elements tan costosos (i amb tant de simbolisme) com l'eliminació de la cartilla de racionament i una solució al sistema de doble moneda.

Reptes polítics

Tot i que les pressions econòmiques són el motor principal dels darrers canvis del país, les implicacions ideològiques d'aquests són igualment importants. Les autoritats cubanes saben que des de fora la reforma econòmica s'observa com una mena de «cinquena columna» que portarà a un canvi polític i a una ràpida transició capitalista. Tanmateix, cap de les dues opcions no és en l'agenda del govern. D'ençà de l'inici del mandat de Raúl Castro, la premsa internacional s'ha omplert d'insinuacions que Cuba seguiria un model vietnamita o xinès (és a dir, que emprendria una liberalització econòmica espectacular tot mantenint el control polític), però, per a un projecte polític que encara té grans fonts de credibilitat internacional i legitimitat nacional, aquest tipus de comparacions no tenen sentit.

Si Cuba ha après alguna cosa al llarg de la seva història és que no ha de dependre de cap pretendent durant massa temps ni importar cap «model» tramet prèviament per no adaptar-se a les condicions locals. Els riscos de dependència econòmica dels Estats Units segueixen formant part de la història original de la Revolució, però des dels anys noranta també hi ha hagut veus a dins i fora del govern que han criticat els errors comesos en adoptar de manera acrítica aspectes del model soviètic durant els setanta. A la vegada, com que els vincles diplomàtics i econòmics amb la Veneçuela d'Hugo Chávez es mantenen forts (sobretot les vendes subsidiades de petroli), és possible que l'Havana no rebi sempre el mateix grau de suport, atesos els problemes econòmics de Veneçuela dels darrers temps. El que s'està creant a Cuba, doncs, és un enfocament híbrid –i cubà, en última instància– segons el qual les autoritats estan signant acords amb un ventall molt ampli de socis internacionals. Entre els *socis* nous més importants hi ha la Xina, que ha contribuït a modernitzar el sistema de transport públic de l'Havana; Rússia, que s'ha compromès a fer grans inversions en la indústria del níquel, i el Brasil, que amb el president sortint Lula va prometre esdevenir el primer soci comercial de Cuba i fer-hi una inversió per valor de 1.000 milions de dòlars.

Les autoritats cubanes saben que des de fora la reforma econòmica s'observa com una mena de «cinquena columna» que portarà a un canvi polític i a una ràpida transició capitalista. Tanmateix, cap de les dues opcions no és en l'agenda del govern.

Ara bé, el repte d'articular en l'esfera pública cap a on avancen Cuba i el socialisme cubà és real. Les autoritats ja han començat a garantir a una població inquieta que els possibles canvis en el sistema d'assistència social universal de la Revolució no deixaran cap ciutadà vulnerable sense protecció. Tot i així, en certs moments del mandat, Raúl Castro ha sonat més com Margaret Thatcher que com Karl Marx. En un discurs del maig del 2008 va comparar el socialisme no a l'igualitarisme, sinó a la «igualtat d'oportunitats». Al setembre del 2009, el *comandante* de la Revolució Ramiro Valdés, mentre recordava els lluitadors per la reforma de l'estat de benestar als Estats Units durant els noranta, va advertir els cubans que no esperessin que el «papá estado» els resolgués tots els problemes. I, de nou, a l'agost del 2010 Raúl va declarar que calia «eliminar per sempre la idea que Cuba és l'únic país del món on es pot viure sense treballar». Aquestes afirmacions han ajudat el govern a justificar les mesures que està posant en pràctica, tot i que les autoritats han defugit qualificar-les. Davant la por que termes com *reforma* –o, encara pitjor, *liberalització* i *privatització*– puguin connotar un abandó dels principis socialistes, la majoria ha preferit parlar d'una «actualització del model cubà». Però, tenint en

Davant la por que termes com *reforma* –o, encara pitjor, *liberalització* i *privatització*– puguin connotar un abandó dels principis socialistes, la majoria ha preferit parlar d'una «actualització del model cubà».

compte que el mateix Raúl Castro va reconèixer que l'ajornament del VI Congrés del Partit es devia a la incertesa sobre el «model econòmic que guiarà la vida de la nació», aquesta expressió sembla més eufemística que no pas exacta.

De fet, encara que el govern té interès a demostrar la continuïtat del model del socialisme cubà –sobretot en les àrees de benestar social, educació i desenvolupament humà, en què els indicadors de Cuba segueixen competint amb els d'alguns països industrialitzats–, el fet cert és que les polítiques i el discurs públic han començat a encarar un problema ideològic silenciats i no resolt que té l'origen als anys noranta. Al bell mig d'això, l'ampliació de l'espai per a la petita empresa privada suposa un primer pas important en la redefinició de la relació dels individus amb l'Estat. En aquest sentit, es podria dir que aplanar el camí per avançar de la quasitotal centralització de l'activitat econòmica a l'estratègia keynesiana de generar ingressos a través dels impostos amb

l'objectiu de reforçar els robustos sistemes d'assistència social de què depenen els cubans. La *descentralització*, que abans es veia amb tan mals ulls, ha esdevingut el *mantra* dels analistes acadèmics per impulsar l'Estat a corregir els errors acumulats per una mala gestió econòmica. També n'hi ha que han desplaçat les seves crítiques de les qüestions de governança a terrenys polítics menys clars: «Vull socialisme», va declarar el conegut i respectat intel·lectual cubà Aurelio Alonso en una conferència impartida el 2010, «però no aquest socialisme». Un editorial molt representatiu de la publicació catòlica cubana *Espacio laical* va assenyalar amb preocupació «les tensions creixents entre els sectors competents, que ja estan molt implicats en el procés d'analitzar, debatre i proposar possibles reformes, i els altres sectors, que no es preocupen del canvi i que fins i tot en alguns moments semblen aspirar a un model essencialment estàtic de caire estalinista». També són interessants les crítiques que han començat a sorgir de l'*esquerra* cubana alternativa i no oficial, representada per col·lectius intel·lectuals molt reduïts com Observatorio Crítico, que durant la celebració de l'1 de maig de 2010 a l'Havana van mostrar pancartes en què demanaven «socialisme real», més participació pública i la fi de la «burocràcia». Algunes veus del món sindical de l'Amèrica Llatina exteriors a l'illa es van fer ressò d'aquestes preocupacions, denunciant que els immigrants acomiadaments a Cuba eren ajustos «neoliberals» en tota regla.

Aquests intercanvis tan rics han nascut durant un govern de Raúl Castro que, malgrat seguir controlant els paràmetres del debat públic, sembla menys interessat en la campanya «Batalla d'idees» del seu germà iniciada a principis de la dècada del 2000. De fet, després que Fidel reconegués públicament la repressió de què van ser objecte els homosexuals durant els anys seixanta i setanta, l'any 2010 els escriptors i artistes cubans cada vegada observen i replantegen més la història complexa de la Revolució des de nous prismes. A alguns artistes obertament crítics amb el govern –com el grup-sensació de *hip hop underground* Los Aldeanos– se'ls ha permès actuar en públic i viatjar a l'estranger. (En el moment d'escriure aquest article, el duo és a Miami, on ha actuat per a una multitud de seguidors fidels.)

Evidentment, també hi ha algunes línies vermelles que no es poden traspasar. Cinquanta anys d'embargament econòmic i d'oberta subver-

sió contrarevolucionària impulsada tàcitament –quan no finançada explícitament– pels Estats Units no són fàcils d'oblidar. Els polítics segueixen denunciant els autoanomenats *dissidents cubans* –entre els quals, ara, també hi ha blocaires i altres activistes amb recursos digitals– com si fossin purs lacais del govern dels Estats Units. Això és exagerar les coses, però els vincles de molts ciutadans amb la indústria informal anticastrista finançada per l'Agència per al Desenvolupament Internacional dels Estats Units (USAID) fa que esdevinguin objectius fàcils per a una cultura de seguretat nacional de Cuba que encara és molt protectora. La màxima de Fidel Castro del 1961, intrínsecament vaga i repetida incansablement –«Dins de la Revolució, tot; contra, res»– segueix sent l'estrella que guia la política nacional cubana, tot i que les seves aplicacions diàries a vegades generen perplexitat, tal com va passar fa poc, quan es va prohibir a un historiador d'origen cubà d'una universitat nord-americana assistir a una exposició d'art a l'Havana que havia ajudat a organitzar sobre el tema tabú del racisme a l'illa –malgrat que l'acte havia rebut l'aprovació del Ministeri de Cultura de Cuba.

En l'esfera política també cal destacar el paper que Fidel Castro ha començat a forjar-se com a gran home d'estat de l'esquerra. Mentre es recuperava d'una ratxa gairebé mortal de malalties gastrointestinals, el líder històric de la Revolució es va mantenir allunyat del focus públic, dedicant-se bàsicament a comentar els afers mundials en una prolífica sèrie d'editorials publicats. No va ser fins al juliol del 2010 que va reaparèixer públicament en visitar unes instal·lacions científiques de l'Havana. En les aparicions posteriors, Fidel ha tractat aspectes que van des del conflicte latent per les ambicions nuclears de l'Iran fins al canvi climàtic. Per tant, ha rebutjat parlar dels afers nacionals, deixant al seu germà prou espai perquè segueixi la seva agenda a la seva manera.

Tot i així, l'octubre passat el *comandante en jefe* va entrar de ple en la polèmica quan va apuntar al periodista nord-americà David Goldberg que «el model cubà ja ni tan sols ens serveix a nosaltres». Com que les implicacions ideològiques d'una declaració així són molt fortes –i com que els titulars de la notícia van arribar a tots els racons del món–, Castro es va afanyar a explicar-se sense retractar-se de les seves paraules: «La meua idea, com tothom sap, és que el sistema capitalista ja no serveix ni als

Estats Units ni al món». Per sobre de tot, l'aclariment semblava haver estat fet per tranquil·litzar els inversors nacionals i internacionals que Cuba *no* importaria el capitalisme d'estil nord-americà, especialment quan se'l podia culpar de la crisi financera mundial. Sigui quina sigui la interpretació d'aquest episodi (del qual, per evitar dubtes, un autor d'aquest text va ser testimoni), hi ha un fet evident: l'agenda de reformes econòmiques híbrides de Cuba avança gairebé del cert amb l'aprovació de Fidel.

L'agenda de reformes econòmiques híbrides de Cuba avança gairebé del cert amb l'aprovació de Fidel.

Controvèrsia internacional, nous agents nacionals

No totes les dinàmiques polítiques importants que s'han iniciat a Cuba al llarg dels darrers mesos tenen una correspondència tan directa amb aspectes econòmics, ja que els debats actuals sobre el futur del país també han coincidit amb negociacions sense precedents entre l'Estat cubà, Espanya i l'Església catòlica cubana.

El març del 2003, la vigília de la Guerra de l'Iraq, el Govern cubà va detenir setanta-cinc dissidents en una mostra de força contra la ingerència exterior en els afers interns de l'illa. Com a resposta, la Unió Europea va imposar sancions i l'administració Bush va crear la Comissió d'Ajuda a una Cuba Lliure. A diferència de la Casa Blanca, que va anar més enllà endurint les condicions de l'embargament i designant amb arrogància un «coordinador de la transició a Cuba», la UE es va mostrar més flexible en l'intent d'aconseguir un compromís diplomàtic amb el Govern cubà. Les sancions es van suspendre l'any 2005, i el 2008, amb un gest indicatiu de la voluntat de treballar amb el president Raúl Castro, la UE va aixecar oficialment les sancions a instàncies del Govern espanyol. Tanmateix, va quedar pendent una fita diplomàtica major: l'eliminació de la Posició Comuna, una política adoptada el 1996 que condiona la plena cooperació entre la UE i Cuba als avenços en matèria de drets humans. Amb aquest objectiu, la UE i el govern de Raúl Castro van iniciar un diàleg constructiu sobre els drets humans. A poc a poc, i amb l'ajut de Madrid, Cuba va començar a alliberar petits grups de presoners polítics que van acceptar exiliar-se a Espanya.

Aleshores, el 23 de febrer de 2010, el presoner cubà Orlando Zapata Tamayo va morir després de prop de vuitanta dies de vaga de fam. Grups

opositors aïllats de dins i fora de l'illa es van unir immediatament al voltant d'un símbol comú. Les manifestacions setmanals a l'Havana de les «Dames de blanc» (vídues, familiars i cada vegada més simpatitzants dels empresonats el 2003) van anar en augment, i alhora van rebre una atenció mediàtica internacional gairebé constant. Durant el mes d'abril, multitud de partidaris del Govern cubà van participar en nombrosos *actos de repudio*, en què impedièn a les «Dames de blanc» que sortissin de l'església catòlica d'on habitualment iniciaven les manifestacions. Ara com ara, el Govern cubà segueix defensant que el grup està al servei d'interessos estrangers contrarevolucionaris. Tant si és veritat com si no, les imatges de centenars de persones escridassant les dones, i en alguns casos barallant-s'hi, no van contribuir a millorar la percepció internacional del país. Cubans famosos lleials al govern revolucionari, com els músics Carlos Varela i Pablo Milanés, van denunciar els actes. A finals de mes, el cardenal Jaime Ortega, de l'Església catòlica cubana, va sol·licitar la fi dels *actos de repudio* i es va proposar com a mediador. Les autoritats ho van acceptar.

Als anys seixanta, l'Església catòlica a Cuba va ser acusada de donar empara a elements contrarevolucionaris i va caure en un període de declivi. Lentament va anar recuperant terreny, tot obrint la pràctica teològica a doctrines de la teologia de l'alliberació i reconstruint el seu capital polític i cultural. En molts sentits, la visita del papa Joan Pau II a Cuba el 1998 va constituir l'acte inicial del renaixement de l'Església. Encara que Cuba no

Encara que Cuba no és un país majoritàriament catòlic, l'Església hi manté la major xarxa d'organitzacions socials i comunitàries actives a banda de les gestionades pel govern.

és un país majoritàriament catòlic, l'Església hi manté la major xarxa d'organitzacions socials i comunitàries actives a banda de les gestionades pel govern. Tenint en compte que, en general, l'Església ha estat reticent a immiscir-se massa en la política nacional, l'ofertament del cardenal Ortega va suposar un gest important. Alhora, l'acceptació de la mediació eclesiàstica per part del govern va reflectir el seu respecte envers la tan treballada independència de la institució. (La inauguració recent del primer nou seminari catòlic en terra cubana en més de cinquanta anys, a

la qual va assistir Raúl Castro, és un altre testimoni d'aquest canvi.)

A mitjan maig, Ortega es va reunir amb Raúl Castro durant més de quatre hores. A canvi que les *Damas de blanco* limitessin les manifestacions

als familiars directes dels empresonats, el govern es va comprometre a traslladar immediatament els presoners a centres propers a les seves famílies. Ben aviat el Govern espanyol també va participar en les negociacions. En tant que principal defensor de la revocació de la Posició Comuna de la Unió Europea –possibilitat en perill arran de l'afer dels presoners polítics cubans–, l'aleshores ministre d'Afers Estrangers, Miguel Ángel Moratinos, va poder utilitzar la posició diplomàtica del seu país amb eficàcia. Moratinos, Ortega i el ministre d'Afers Estrangers cubà es van reunir a l'Havana, i el 7 de juliol l'Església va anunciar públicament la intenció del govern d'alliberar els cinquanta-dos presoners polítics que quedaven del grup inicial de setanta-cinc empresonats el 2003.

Al moment d'escriure aquest article s'han posat en llibertat quaranta-quatre presoners, quaranta-tres dels quals han acceptat l'oferta de desplaçar-se a Espanya amb les seves famílies. Entre aquests, n'hi ha molts que no constaven a la llista inicial de cinquanta-dos i que també es considerava que havien estat empresonats per motius polítics. S'està a l'espera que hi hagi més alliberaments d'aquesta naturalesa. S'han deixat per al final els membres dels cinquanta-dos que van rebutjar la proposta del govern d'abandonar el país, però les autoritats han promès alliberar-los a tots. El 13 de novembre es va produir l'últim d'aquests alliberaments.

Si bé està lluny de ser perfecte, és indubtable que aquest procés representa un èxit humanitari, i per això rep elogis de molts espais diplomàtics diferents. Part de l'incentiu que es va plantejar al Govern cubà era la possibilitat que la Unió Europea eliminés la seva Posició Comuna, però, finalment, i malgrat les pressions d'Espanya, l'octubre passat la UE va votar a favor de mantenir aquesta política i només va aprovar un compromís vague d'intentar buscar altres maneres de millorar les relacions. Aquest revés no ha alterat la voluntat del Govern cubà de continuar alliberant presoners. Per tant, desqualificar el procés dient que es tracta tan sols d'una manera interessada d'aprofitar-se de la situació és no tenir en compte el seu significat en la política nacional cubana –a saber, que Raúl Castro ha acabat considerant els presoners polítics com un element irrenunciable. A més, els beneficis que Cuba ha obtingut d'aquest procés de ben segur que afavoriran més canvis econòmics positius: per exemple, les autoritats de l'Havana han acordat permetre que la UE obri una escola de negocis a

l'illa i que destini un pressupost de 2.500 milions de dòlars en microcrèdits per a l'emergent economia privada.

La política exterior dels EUA com a política nacional

A mesura que avançaven les negociacions entre l'Església i el Govern cubà, va sorgir l'esperança que els Estats Units responguessin a aquest gest constructiu. D'ençà del compliment d'una de les primeres promeses de campanya d'eliminar les restriccions als viatges familiars dels cubans-americans, el president Barack Obama havia repetit en més d'una ocasió que la pilota estava a la teulada de Cuba i que l'actuació dels EUA dependria de les reformes importants que l'Havana duqués a terme. Aquest discurs està tenyit del tipus de condicions que la classe política nacionalista cubana sol rebutjar. L'alliberament de presos polítics –tan elogiada per la secretària d'Estat Hillary Clinton–, no era un d'aquests passos significatius? L'anunci d'un impuls considerable al sector de la petita empresa, no requeria una resposta al mateix nivell? El cardenal Ortega, en diversos

viatges a Washington durant les negociacions amb el Govern cubà, va defensar aquesta postura davant els representants nord-americans.

Barack Obama mereix que se li reconegui la nova visió que ha ofert respecte de la política cubana, ja que, encara que hagi defensat el poder il·lusori de l'embargament com a instrument de pressió a les autoritats cubanes, també ha dit públicament que és un fracàs. A la Cimera de les Amèriques del 2009, davant la insistència de gairebé tots els caps d'estat llatinoamericans que actués a Cuba, Obama va reiterar la seva voluntat d'iniciar un nou camí en les relacions EUA-Cuba. Tot i així, la Casa Blanca ha parat molt poca atenció a aquesta qüestió, i al Congrés els esforços per aixecar la prohibició de viatjar a tots els

ciutadans nord-americans s'han estancat.

Per ser justos, no podem minimitzar l'impacte dels viatges de les famílies cubanoamericanes: l'any 2009 més de 250.000 cubanoamericans van viatjar a l'illa, van portar-hi milions de dòlars i van sembrar la llavor de la reconciliació entre famílies. En la mateixa línia, i tot i que les regulacions

Barack Obama mereix que se li reconegui la nova visió que ha ofert respecte de la política cubana, ja que, encara que hagi defensat el poder il·lusori de l'embargament com a instrument de pressió a les autoritats cubanes, també ha dit públicament que és un fracàs.

no han canviat de manera oficial, l'administració d'Obama ha liberalitzat l'emissió de permisos de viatge per als intercanvis culturals EUA-Cuba (les últimes actuacions del músic de jazz Wynton Marsalis a l'Havana en són un exemple). El Departament d'Estat també ha concedit més visats a acadèmics i artistes cubans per visitar els Estats Units, i alhora ha participat en converses sobre migració amb els seus homòlegs cubans.

No obstant això, les circumstàncies no van a favor d'una transformació política profunda. L'administració Obama es troba davant d'una sèrie considerable de prioritats internacionals i nacionals. A més, l'estabilitat de la successió de Fidel a Raúl ha situat l'illa en una posició relativament baixa en la llista de prioritats de la seva política exterior. Tot i això, a diferència d'altres reptes, a l'inici del mandat d'Obama Cuba era un fruit madur i representava una oportunitat immediata, una victòria fàcil en política exterior. És indiscutible que girar full i iniciar un procés de diàleg sincer i constructiu amb Cuba sobre qüestions que afecten ambdós països seria molt més útil per als interessos nacionals dels Estats Units. L'estratègia també té un gran suport de la ciutadania nord-americana, del sector de negocis i de les grans organitzacions de defensa dels drets humans. I per més que la llei Helms-Burton del 1996 reguli alguns aspectes de l'embargament, el president disposa de gran llibertat per utilitzar les ordres executives amb vista a eliminar moltes restriccions als viatges, la indústria i el comerç.

La qüestió clau, tanmateix, és que la política cubana està regida principalment per la política nacional dels Estats Units i pel sempre cortejat vot cubanoamericà. En un exemple recent, la Casa Blanca va impedir la reedició dels programes *people-to-people* de l'era de l'administració Clinton, que el president Obama havia aprovat durant l'estiu: les persones de dins amb influència el van convèncer d'aturar aquesta obertura modesta abans de les eleccions al Congrés, per por que indignés els votants cubanoamericans i posés en perill els donatius a la campanya.

L'opinió cubanoamericana està canviant, sens dubte. Les enquestes mostren una moderació progressiva de les actituds respecte a la política dels Estats Units a mesura que les últimes generacions d'immigrants es fan grans, i el 2008 més de la meitat de la comunitat s'oposava al manteniment de l'embargament. Ara bé, si es prenen les darreres eleccions com

Les enquestes mostren una moderació progressiva de les actituds dels cubanoamericans respecte a la política dels Estats Units a mesura que les últimes generacions d'immigrants es fan grans, i el 2008 més de la meitat de la comunitat s'oposava al manteniment de l'embargament.

a indicador, s'observa que les llistes de votants, els donatius a la campanya i les organitzacions de suport actiu de Miami encara no reflecteixen del tot aquesta diversitat. Però els cubanoamericans no es mobilitzen per una sola qüestió. Hi ha possibilitats, tal com ha afirmat recentment l'observadora d'assumptes cubans Anya Landau French, que veiem un augment «del nivell proembargament, del discurs anticompromís [i] de les pressions entre col·legues del mateix nivell».

Conclusió

En comptes de caure en l'estancament, tots els implicats haurien d'aprendre una lliçó de Judy Gross, la dona del nord-americà Alan Gross, detingut a Cuba durant dotze mesos per haver participat en programes governamentals dels Estats Units a l'illa percebuts pel Govern cubà (fins i tot quan tenen un efecte o un propòsit relativament innocu) com a part d'un aparell polític de «canvi de règim» de més envergadura. Tot adreçant-se alhora als presidents Obama i Castro, els va suplicar: «No utilitzeu el cas de l'Alan com a excusa per distanciar-vos encara més, sinó com a exemple d'una nova era en les relacions EUA-Cuba».

Per desgràcia, almenys pel que fa a Washington, de moment el tren del canvi sembla haver passat. Atesa la presa de control dels republicans de la Casa Blanca i el fet que el poder dels legisladors cubanoamericans proembargament està en auge després de les eleccions (la republicana Ileana Ros-Lehtinen serà presidenta del crucial Comitè d'Afers Estrangers), no es preveu que la política dels Estats Units avanci en cap direcció d'una manera ràpida.

Irònicament, tanmateix, la inèrcia dels Estats Units va de meravella als líders cubans, ja que els permet avançar en plans de reforma sense haver-se de preocupar per rebre cap estirada d'orelles de Washington. Tenint en compte que la resta de la comunitat diplomàtica mundial està disposada a involucrar-se segons les seves condicions en els esforços de Raúl Castro, allò més probable és que Washington (i Miami) es quedin sols. Gràcies al fet d'haver-se quedat al terreny de joc, Espanya, el Brasil i

les noves institucions nacionals assertives, com l'Església catòlica, en comptes d'espallar el partit podran augmentar la seva presència i el seu nombre de seguidors en la societat cubana al llarg dels propers anys. Els Estats Units, perpetu jugador que no compleix les expectatives a la Copa del Món, són una altra vegada a l'altura de la seva reputació.